

Poznámky k vývoji Vršovic 1876 — 1918

Příspěvek věnovaný vývoji horní části Vršovic čerpá z diplomové práce odevzdané roku 1982 v postgraduálním kursu Dějiny architektury a památková péče, organizovaném katedrou teorie a vývoje architektury fakulty architektury ČVUT v Praze. Téma bylo vědomě zvoleno tak, aby nešlo o část Prahy zpracovanou některým z předešlých výzkumů jak Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody, tak fakulty či jiného pracoviště.

Podle našeho názoru tvoří horní část Vršovic dostatečně velký a hodnotný soubor staveb konce 19. století a počátku 20. století, jež je třeba zhodnotit a zařadit do souvislostí celé pražské aglomerace.¹ Obdobně jako horní Vršovice je zastavěno též území mezi Moskevskou třídou a třídou SNB od náměstí Svatopluka Čecha po stadión Bohemians i část mezi Vršovickým náměstím a spodní částí Havlíčkových sadů (Košícká a Charkovská ulice). Posledně jmenovaná oblast je ve stínu starší zástavby Krymské ulice a svou kvalitou je srovnatelná spíše se žižkovskými ulicemi, zatímco zbývající ze jmenovaných území snesou vcelku srovnání se současnou zástavbou na Vinohradech.

Vršovice tvoří v dnešní době jihozápadní, tzn. vnitřní, do města obrácený okraj obvodu Prahy 10. Jejich území o necelých 3 km² je situováno jihovýchodně od středu Prahy v údolí Botiče a na jeho severním svahu mezi Vinohrady, Strašnicemi, Záběhlicemi, Michlí a Nuslemi. Zdejší trvalé lidské osídlení je doloženo od pravěku – na nivě pod Bohdalcem byly nalezeny pozůstatky sídliště z doby kamenné; nálezy pozdějších kultur v botičském údolí dokládají sled osad podél potoka hlavně z doby knovízské a hradištní. Vršovickým územím procházelo několik cest, významnější z nich se však vyhýbala jádru obce. Nejdůležitější byla spojnice od libeňského Strahova k jihu směrem do Posázaví přes Olšany, sedlem mezi Bohdalcem a Homolí a dále k Chodovu, druhá vedla z Českokobrodska, od Mnichovic přes Strašnice k Praze. Její odbočka vystupovala na vinohradskou pláň a tudý pokračovala k blízkým pražským branám. Ostatní cesty měly výrazně lokální charakter – jak výstupy na vinohradskou pláň, tak podél Botiče k Michli. Z naznačených cest je urbanisticky nejzávažnější výstup na Vinohrady směrem k Praze, který tvoří osu vršovické obce jako pozdější okresní silnice z Prahy a Vinohrad do Záběhlic v trase dnešní Francouzské a Moskevské třídy.

Dějiny Vršovic sahají do 11. století,² kdy byl vršovický dvorec součástí prebendy vysehradského děkana, teprve od poloviny 14. století přešel do světského majetku. Kostel patřil k říčanskému děkanství, obec do kouřimského kraje. Po správní reformě se stala částí karlínského okresu, od roku 1879 vinohradského. Roku 1885 se Vršovice staly městysem, roku 1902 byly prohlášeny městem se sídlem okresního soudu a berního úřadu.³

Urbanistický vývoj Vršovic probíhal do počátku devadesátých let 19. století v podstatě živelně podle přírodních možností jejich území. Jádrem obce a její návěs byly situovány na terase nad ohbím Botiče u kostela v místech Vršovického náměstí a na svahu směrem k tvrzi stojící na nivě u Botiče. Kromě vcelku souvislé zástavby vsi patřily k Vršovickým některé další usedlosti zbývající po někdejších vinicích a sadech, jež kdysi pokrývaly jižní úbočí Vinohrad,⁴ jako Veitknechtka, Špendlíkářka, podle dalších pramenů Bubaková. Když byly rychlým růstem obce koncem 18. a počátkem 19. století vyčerpány možnosti zastavování jejího jádra, počalo se vršovické osídlení šířit podél záběhlické silnice vzhůru do vinohradského svahu, pak následovalo založení souběžné ulice o něco níže (směry jsou zachovány v dnešních ulicích Francouzské a Krymské). Růst obce a jejího významu se promítl i do vyšší formy zastupitelstva; v čele stanul starosta a zvýšil se počet členů. Význam Vršovic jako pražského suburbia dále podtrhla železnice. Dráha Františka Josefa zprostředkovala od první poloviny sedmdesátých let přímé spojení Vršovic a Nuslí (měly společné nádraží za Botičem) s Prahou tunelem pod vinohradským hřbetem, opačně vedla do Benešova, Tábora a Vídně. Mezi poli a zahradami jsou v pražském předpolí postavena dvojce velká kasárna, vozatajská pod Bohdalcem při železnici a horní Na Míčankách. Po povýšení obce na městys roku 1885 vznikají další paralelní i příčné ulice. Konec tomuto překotnému růstu, jeho usměrnění a naznačení dalšího systematického vývoje přinesl územní plán zpracovaný v první polovině devadesátých let a projednaný zemským výborem v březnu 1894. Přinesl do urbanistického obrazu městečka čítajícího v té době ke čtyřem stovkám popisných čísel⁵ zastavěných zčásti vícepatrovými nájemními domy jistý řád a vytvořil předpoklady pro jeho další rozvoj v moderní předměstí v souladu s dobovými představami. Podle tohoto územního plánu bylo vršovické území určené pro obytné domy vymezeno v širokém pásu mezi dnešní Francouzskou a Ruskou třídou na severu, a třídou SNB na jihu. Rozměřená uliční síť se blíží pravoúhlé, nová výstavba se plánuje do části mezi Gröbovkou a Moskevskou třídou. Za osu zastavění obce byla zvolena záběhlická okresní silnice od ohybu pod Vinohrady až k bohdaleckému stoupání. Do tohoto severního svahu byl nad pozdější seřadovací nádraží nově situován hřbitov, přemístěný sem z prostoru vznikajícího náměstí Svatopluka Čecha. Západní část Vršovic byla určena pro souvislé bloky nájemních domů, okolo Míčánek se předpokládala vilová kolonie, za ní dále k východu mělo osídlení pokračovat v oblasti Edenu dělnickými obydlími. Jižní část podél železniční trati byla určena pro tovární objekty. Vedle parcelace, vyměření ulic a jiných prostranství řešil plán rovněž otázku hranice s Vinohrady. Její dosavadní nepravdivý průběh byl dán majetkoprávními poměry historických usedlostí Šafránky, Feslové (Vöslavky) a Dolní Stromky, takže měnila často svůj směr a ztěžovala by vyměřování pravidelných ulic a bloků v horní části. Hranice byla proto po zboření Šafránky nově stanovena v ose třicetimetrového bulváru dnešní Ruské třídy jako rovná linie až ke kraji Strašnic na východě.⁶

Během rychlé expanze výstavby města po roce 1900, podporované od roku 1899 též přímým spojením s Vinohrady a Prahou elektrickou pouliční dráhou, se projevila potřeba dorešit východní části, jež byly plánem z roku 1894 pouze naznačeny. Po roce 1910 byl vypracován nový územní plán respektující tyto požadavky – z nejpronikavějších změn je nová

orientace náměstí Svatopluka Čecha jako severojižního obdélníku. Návrh byl projednáván zemským výborem počátkem roku 1914, definitivní podobu však získal až roku 1917, kdy byl schválen (zasáhl zde rychlý sled událostí roku 1914 a první světová válka). Závaznost jmenovaného plánu byla dodržována v meziválečném období, a teprve po skončení druhé světové války spolu s intenzifikací bytové výstavby byla celá východní část Vršovic řešena zcela nově; sešlo z individuálního zastavění a prostor zaplnily obytné bloky.

Studijního materiálu k vršovickým dějinám není mnoho – především to je Zelinkova kniha o pražských předměstích,⁷ v níž autor v pasáži o Vršovcích využívá kronikářských Pamětí obce Vršovic.⁸ Seriózní pomůckou pro bádání nad dějinami a vývojem pražských předměstských čtvrtí jsou jejich blokové pasporty, zpracované kolektivem průzkumového pracoviště Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů (SÚRPMO). Vyčerpávajícím způsobem shrnují bibliografii, ikonografii a základní prameny. Jejich doplňkem jsou i plány z jednotlivých dob zastavování (pro Vršovice k letům 1885, 1895, 1909, 1929, vše v měřítku 1 : 2880). Zdrojem pramenů ke studiu vývoje a urbanizace pražské oblasti je archiv Útvaru hlavního architekta, v němž je uložen územní plán Vršovic z devadesátých let a neúplný územní plán z let 1912–1914. Šplíchalovy Paměti obsahují menší plán obce ve stavu z let 1901–1902 včetně popisných čísel. Zdrojem autentických informací k jednotlivým domům jsou jejich plány uložené v archívech odborů výstavby příslušných národních výborů (v tomto případě ONV Praha 10). Nejčastějším druhem plánů jsou stavitelské prováděcí plány potvrzené při vydání stavebního povolení. Často to bývají originály na rýsovacím plátně, podepsané v některých případech i projektantem. U konvenčních nájemních domů lze předpokládat dodávku na klíč včetně projektu pořízeného podle některého z četných vzorníků a časopisů, nebo příruček. Vedle těchto plánů lze však nalézt v archívech odboru výstavby zajímavé doklady neexistujících nebo zcela změněných staveb.⁹

Situace v pražské oblasti ve druhé polovině 19. století

Po prohrané válce s Pruskem roku 1866 se projevila zastaralost městských pevností s věncem mohutného nízkého opevnění s valy a příkopy. Opevňovací systém přestal dostačovat požadavkům účinné ochrany obránců před moderní bojovou technikou, zato však zabíral velkou rozlohu pozemků v bezprostřední blízkosti města. Projevila se i neudržitelnost požadavku bezpodmínečného uvolnění předpolí bez náhrady v případě ohrožení a anachronismus násilného oddělování center měst (přeplněných jak rostoucím počtem obyvatelstva, tak i rostoucí výrobou a provozy zaplňujícími vnitřky bloků domů, dvory a prostranství) od předměstí skýtajících jak další možnosti ubytování, tak i prostor pro výrobní objekty. Některá města se zbavila opevnění a postavení zemských pevností po napoleonských válkách, nikoli však Praha.¹⁰

Císařské rozhodnutí o odprodeji pražských hradeb městu padlo ještě roku 1866, ale komplikované jednání s vojenským erárem trvalo do roku 1873. Od následujícího roku pak byly hradby postupně bourány.¹¹ Tím došlo k propojení města s přiléhajícími předměstskými obcemi a městy, hlavně s Karlínem, Smíchovem, Vinohrady a od nich nově vyděleným Žižkovem, avšak toto propojení nebylo stoprocentní, protože se nadále udržovala hranice Prahy

a předměstí musela ještě po více než čtyři desetiletí zůstat formálně samostatnými obcemi, třebaže byla spojena s Prahou od posledních let 19. století i elektrickou pouliční drahou provozovanou pražskou obcí. Roku 1884 byly připojeny Holešovice-Bubny jako Praha VII a 1901 Libeň jako Praha VIII.

Naznačený vývoj se odrážel v širších vztazích celé vznikající pražské aglomerace, protože i vzdálenější obce zaznamenaly zbořením hradeb impuls k rychlejšímu rozvoji. Velkým podílem přispěly železnice – v roce 1845 pronikla hradbami první parní železnice od Olomouce, roku 1849 následuje dráha do Saska přes Holešovice, Bubeneč, Kralupy a Ústí nad Labem. Před polovinou sedmdesátých let (vlastně k roku 1873) byl vývoj železniční sítě v centrální části Prahy ukončen. Zásadním zásahem do dopravní struktury Prahy, jehož význam se brzy projevil v celé vznikající aglomeraci, bylo zřízení pouliční dráhy. Koňka, provozovaná pod záštitou cizí společnosti, od roku 1875 postupně propojila tehdejší Prahu pravidelnými spoji a zasahovala do Karlína, ke smíchovskému nádraží, na Žižkov i do Královské obory. Avšak koňka svou malou přepravní kapacitou, obtížemi při jízdě v pražském kopcovitém terénu a sítí dodržující hranice koncese společnosti přestávala stačit přepravním nárokům. V roce 1891 předváděl František Křížík v rámci Zemské jubilejní výstavy svoji elektrickou dráhu. Jela od horní stanice lanovky na Letné přibližně dnešní Ovineckou ulicí ke kraji Královské obory (s pozdějším prodloužením k místodržitelenskému letohrádku). Ve druhé polovině devadesátých let začali soukromí podnikatelé zavádět elektrickou dopravu v oblastech mimo koncesi společnosti koňky.¹² V letech 1896–1897 dala Pražská obec postavit vlastní elektrickou dráhu přes Vinohrady a Žižkov, kterou vedla tak, aby se ani ona nedostala do kolize s koncesí společnosti. Bariéra byla proražena, do deseti let byla koňka vykoupena obcí a provoz přešel na elektrický pohon. Tím získaly předměstské obce jako Nusle, Vršovice, Vysočany, Strašnice, Bubeneč a Střešovice podstatně operativnější spojení s centrem. Tím se stal z pražské oblasti v podstatě jeden celek, administrativně rozdělený na osm částí a řadu měst a obcí, jež byly spojeny ve Velkou Prahu až za nových politických poměrů roku 1920.¹³

Zástavba jednotlivých částí pražské oblasti a jejich funkce se brzy pronikavě strukturovaly. Průmyslové závody se od třetiny 19. století usazují v Karlíně promyšleně založeném jako klasicistní město v zahradách a na Smíchově, kde podnikatelé využívali pozemků bývalých zahrad s letohrádky podél Vltavy.

Převažujícím zaměřením byl zejména textilní průmysl, jež vzápětí doprovázelo strojírenství, na Smíchově též manufaktura na výrobu porcelánu. Na konci Karlína našla od roku 1847 své místo pražská obecní plynárna zásobující nové veřejné osvětlení města svítíplynem. V Holešovicích při železniční dráze vznikly velké dílny, posléze rozsáhlý pivovar a další závody. Koncem století došlo k největší koncentraci průmyslu v oblasti Libně a Vysočan mezi státní a severozápadní dráhou, kde byla situace příhodná jak položením, tak i dopravním napojením. Rostoucí průmysl vyžadoval přísun pracovních sil. K tomu účelu nešlo donekonečna rozšiřovat a nastavovat nájemní domy v Praze, ani je nahrazovat efektivnějšími novostavbami. Vyvstala nutnost stavět nové obytné domy pokud možno blízko závodů. Někde vznikaly kolonie vázané na určitý podnik, jinde byla ponechána volná ruka soukromníkům, kteří zde stavěli domy za účelem výdělečného pronajímání bytů nebo místností. Tak vznikly

Horní část Vršovic. V popředí na návrší nad ohybem Moskevské třídy radnice, za ní blok škol u Heroldových sadů a sadů N. Krupské. Rozlehlé bloky obytných domů jsou dány regulačním plánem z roku 1894, při pravém okraji náměstí S. Čecha v úpravě podle druhého plánu z roku 1917. Nad Ruskou třídou pruh vilové meziválečné zástavby Vinohrad, na temeni vrchu opět rozlehlé bloky nájemních domů směrem k Žižkovu

jako obytné zázemí Prahy Vinohrady založené roku 1849, z nichž se roku 1879 vydělila severní část jako samostatná obec žižkovská, povýšená roku 1881 na město. Rozdělení předznamenalo i různý standard bydlení v obou obcích. Žižkov od té doby převzal bydlení horší kvality pro méně majetné vrstvy spíše proletářského rázu (což si ostatně udržel až do období výstavby socialismu), zatímco Vinohrady rostly ve čtvrt středních vrstev, úředníků a živnostníků; část byla od poloviny sedmdesátých let zastavována vilami. Vinohradské ulice byly širší, výška domů nepřesahovala tři patra, ulice byly lemovány stromy a mezi bloky se našlo více místa pro založení parků a sadů. Žižkovské ulice mají jednotvárnější ráz, domy jsou stavěny bez nároků jak estetických, tak i funkčních, a veřejné zeleně je kromě Rajské zahrady a Vítkova minimálně.

Vedle uměle založených předměstí rostoucích na zeleném drnu se však v pražské oblasti rozvíjely další obce kolem svých historických jader, jejichž dějiny v této kulturní oblasti sahají hluboko do minulosti, nezřídka do dob prvotního slovanského osídlení, nebo ke služebným osadám Pražského hradu. To je případ Dejvic, Bubenče, Smíchova, Košíř, Nuslí, Michle, Vršovic a dalších. Rostoucí zástavba pohlcovala pole, zahrady, bývalé vinice a usedlosti, po nichž se někdy udržovala historická pojmenování. I některé směry komunikačních tahů z doby před vznikem souvislé zástavby se udržely jako nepravidelnosti uliční sítě.

Převážná část zástavby okrajových částí Prahy ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století je tvořena bloky řadových nájemních domů. Do doby okolo roku 1880 vcelku nedochází k pronikavým změnám vnitřního uspořádání budov – pavlačových domů dvojtraktové dispozice s byty o dvou místnostech. Pokoj je zásadně obrácen do ulice (v čestnějším položení), kuchyň do dvora s přímým vstupem z pavlače. Společné hygienické zařízení bylo na pavlači nebo při schodišti, stejně jako vodovod (pokud vůbec byl zaveden). Pronikavou změnu kvality bydlení přineslo počátkem osmdesátých let postavení základní sítě gravitačních vodovodů, jak dokládají vodárenské věže v okrajových částech Prahy – na Letné, Vinohradech, v jatkách, pozdější nad Libní a na Pankráci, a řada zemních vodojemů. Zvýšení dodávky pitné vody a větší možnost jejího rozvodu do vyšších pater dovolily přímé zásobování jednotlivých bytů, zlepšení hygienických poměrů i konec namáhavé donášky vody do vyšších podlaží. Zatímco do počátku osmdesátých let byly domy řešeny jako dvojtrakt, po polovině osmdesátých let se šíří třítraktová dispozice se zvýšenou hloubkou staveniště. To umožnilo i vtažení schodiště dovnitř domovního tělesa, někdy jeho doplnění řadou balkónů při podestách. Hygienické zařízení má místo v bytech, ve středním traktu domu spolu s komorami, světlíky, předsíní a posléze i koupelnou. Nadále se udržuje zásada umístění pokojů směrem do ulice, takže kuchyně spolu s pokojíky pro služku a podobnými místnostmi musely směřovat do dvora, jakkoli to je i k jihu. Půdorysné schéma tohoto typu domů se udržovalo bez pronikavých změn po další tři až čtyři desetiletí, až mu odzvonila generace moderních architektů nespokojících se s postavením dekorátéra fasád. Architektonický um se vynakládal na povrchovou úpravu objektu v duchu historizujících slohů, secese, či s využitím kubistického detailu. Dům běžného typu se skládá ze dvou vcelku rovnocenných složek – stavebního tělesa a průčelí. Skladbu první složky a její dispoziční řešení diktují funkce jednotlivých částí, jejich propojení a technické možnosti plného cihlového zdiva spolu s dostupnými vodorovnými konstrukcemi (za předpokladu přiměřených finančních nákladů). Za stavební konjunktury posledních dvou desetiletí 19. a prvního desetiletí 20. století dosáhla produkce nesmírného rozsahu a výkonnosti – hrubá stavba za jednu sezónu, na podzim a v zimě dokončovací práce, od stavebního povolení do kolaudace necelý rok.¹⁴ Druhou částí je pak průčelí se svébytnou výzdobou, jejíž uměřenost a vhodné členění je zpravidla měřítkem architektonické hodnoty objektu. Jen u výjimečných budov nelze toto dělení uplatňovat

Situace, vývoj a hodnocení horní části Vršovic.

Horní část Vršovic je míněn podlouhlý klín mezi ulicemi Moskevskou a Ruskou, zužující se od Slovinské ulice na pruh mezi ulicemi Ruskou a 28. pluku. Takto vymezené území obsahuje

Dům čp. 444/XIII, Kodaňská 8, autor Osvald Polívka

21 domovních bloků s 274 popisnými čísly. Odpočítáním domů postavených po skončení I. světové války vychází 174 popisných čísel udělených a převážně zastavěných do roku 1918 (podobný charakter má část Vršovic mezi ulicemi Moskevskou, SNB a Sportovní).

Souvislé zastavění horní části Vršovic je novodobé díky své svahové poloze. Jako ostatní partie příměstských strání byla i tato část jižního úbočí Vinohrad pokryta původně vinicemi a sady s řadou usedlostí. Hranice mezi obcemi probíhala po hranicích pozemků a po polních cestách. Hlavní komunikace, pozdější okresní silnice do Záběhlic, tvořila pod táhlým svážným úsekem dvě zatáčky, ve směru od Prahy se točila před Šafránkou doprava, na návsi u kostela sv. Mikuláše doleva. Pokračovala pak přibližně jihovýchodně do prostoru pod hřbitovem, kde se k ní připojila cesta od severovýchodu od Dolní Stromky. Silnice se v prostoru pod dnešním náměstím Svatopluka Čecha táhlým obloukem stočila k jihu, přešla prostor dnešního seřaďovacího nádraží a severním svahem Bohdalce vystoupila vzhůru a pokračovala dále k jihu. Na severní straně návsi stála řada domků ukončená na východním konci dvorem Špendlíkářkou.

Prvotní expanze vršovického osídlení okolo poloviny 19. století podél silnice směrem k Praze se jejich horní části nedotkla.¹⁵ Na návrší nad kostelem stála další usedlost (patrně Veitknechtka), v polích nad hřbitovem při cestě tři volně stojící stavby. Polní tratě severně od silnice se nazývaly Nad kostelem, dále k východu Na Míčánkách. Okolo roku 1840 kupuje pozemky nad kostelem podnikatel Jindřich Rangheri, který tu zakládá obdobně jako na novoměstských hradbách morušovou plantáž pro hedvábnické účely. Přímou na návrší nad kostelem zřizuje rozsáhlou usedlost čp. 120 s hospodářským dvorem, zahradou a obytnými domky pro zaměstnance – vše v prostoru sadů rozšířených o pozemek mateřské školy čp. 989.¹⁶ Rangheriho snaha však nenachází pokračovatele; v sedmdesátých letech již byly plantáže zpustlé. Noví majitelé vytvářejí prodloužením obytného domu čp. 120 na dvojnásobnou délku nájemní dům s monumentální frontou opatřenou na západní straně věží. Jeho podnož na návsi tvořila řada domků pod svahem, zakončená obecním dvorem ve Špendlíkářce.

Živelná stavební činnost s rostoucí intenzitou trvala do počátku devadesátých let; volné plochy podél hlavní komunikace se postupně zaplňovaly. Tak dostal úsek silnice mezi oběma zatáčkami nad kostelem, podobně se utvářelo též její pokračování za Špendlíkářkou. Někdejšího Rangheriho pozemky se staly rezervou pro obecní výstavbu a veřejnou zeleň. Na jejich severní straně bylo vyměřeno místo pro školy čp. 362 a 411, čímž blok získal půdorysnou osnovu. Jeho západní strana sledovala průběh silnice s jejím zakřivením, východní část byla vyměřena včetně třetí školní budovy čp. 500, soudu čp. 54 a dalšího domu pravoúhle.

Územní plán městyse Vršovic schválený roku 1894 přináší dalekosáhlé změny. Zásadním zásahem do horní části Vršovic je vyrovnání hranice s Vinohrady a založení hraničního bulváru. Jeho vyměřování pokračovalo postupně až do dnešního stavu. Parkové plochy byly navrženy v místech dnešních sadů N. Krupské a Heroldových a v podobě východozápadního obdélníka o rozloze dvou domovních bloků též do prostoru náměstí Svatopluka Čecha. Plán navrhuje převážně pravoúhlou uliční síť, oživenou řadou nepravidelností hlavně v části při dnešní Ruské třídě. Patrně se tu uplatňují další hlediska jako napojení na Vinohrady, terénní

Kodaňská třída, severní fronta, pohled k západu

a vodohospodářské otázky i vyšší standard předpokládaného bydlení. Druhý územní plán Vršovic, který dokončuje řešení zástavby jejich východní části, dal náměstí Svatopluka Čecha dnešní půdorys.

Uliční tahy horní části Vršovic určuje snaha o dlouhé přímočaré úseky respektující jen zčásti původní terén. Pouze Moskevská třída svým průběhem odpovídá okresní silnici do Záběhlic. Ostatní uliční síť nezachovává linie historických komunikací, jak je zachycují ještě plány z let 1885 a 1895. Hraniční bulvár Ruské třídy poskytl možnost vytvořit dlouhou dekorativní frontu několika navazujících bloků, jimž je dopřán patřičný odstup a prostor značnou

Dům čp. 61/XIII, Kodaňská 43–45, autor Antonín Bellada

šířkou ulice. Obdobná situace vznikla v Kodaňské ulici při Heroldových sadech a u škol čp. 658, 989, zatímco další část ulice je zastavěna po obou stranách vysokými domy, a ani její více než dvacetimetrová šířka nedovoluje plné uplatnění pohledových hodnot bloků; kvalitativní zástavby klesá se vzdáleností od sadů. Úspěšně je zvládnuto zúžení Kodaňské ulice mezi školou čp. 500 a domem čp. 436 západně od parku, otevřené do svahu širokým úsekem Estonské ulice s dvojnásobným stromořadím. Ostatní ulice jsou široké 16–18 m, většinou v nich chybí zeleň a při značném převýšení tří a čtyřpatrových domů se v nich vytváří šachtovitý dojem. V ulici 28. pluku náleží zkoumané skupině dlouhá fronta domů prvního bloku (č. 1–29), situovaná opět při širokém bulváru se stromořadím. I když jednotlivé domy nevynikají architektonickými kvalitami, tvoří blok poměrně dobře zachovaný charakteristický celek. Ostatně i v dalších částech Prahy jsou podobné soubory.¹⁷

Domy zkoumaného území byly určeny k obýváním, respektive k výdělečnému pronajímání bytů. Ve snaze o efektivní využití pozemků bylo plánováno co nejhustší zastavění a kromě rozlehlé plochy veřejné zeleně nad Vršovickým náměstím sem okrajově zasahuje náměstí Svatopluka Čecha ovládané Gočárovým kostelem sv. Václava z třicátých let, další výsadba zeleně je sporadická. Shrňme-li poznatky z průzkumu, pak jsou urbanisticky závažné body horní části Vršovic soustředěny do oblasti sadů N. Krupské a Heroldových a na náměstí Svatopluka Čecha. Vršovické náměstí jako historické a urbanistické centrum Vršovic je ovládáno dominantou radnice čp. 120 v podobě zámku, která se uplatňuje v širších urbanistických vztazích a v dálkových pohledech od jihu. Ve spodní části náměstí Svatopluka Čecha mají významné postavení dva velké nájemní domy čp. 262, 307 z let 1911–1913. Jejich protějškem je na jižní straně náměstí mohutná fronta domů z dvacátých let. Oba domy ovládají prostranství svým nadneseným měřítkem, zejména nárožní čp. 262 vrcholící na obou stranách rohu segmentovým štítem se vzdutou tenkou markýzou. Ostatní domy obdobného architektonického výrazu, popřípadě i kvalitnější, jako čp. 61 nebo 604, se poněkud ztrácejí, protože stojí uprostřed bloku s jednotnou výškou střech a hlavní římsy. V ulici zastavěné po obou stranách jim též chybí náležitý pozorovatelský odstup.

Stejně jako v jiných částech Prahy se i zde setkáváme s obvyklou problematikou nedostatečné údržby, necitlivých a znehodnocujících dodatečných zásahů od meziválečných let až do dnešní doby. Jsou to výměny vstupních dveří a jiných otvorových prvků, zásahy související s přeměnou napětí, používání nevhodných materiálů a technologií, snaha o modernizaci vzhledu a zjednodušování detailů a technologie při opravách fasád a vědomá či nevědomá devastace detailů a doplňků včetně odcizování klik, kování apod. To vše se podílí na degradaci zachovaného domovního fondu. Do této skupiny patří též rábdy uměleckořemeslné výrobky stavebně výrobního družstva MONTÁŽ, osazované koncem sedmdesátých a počátkem osmdesátých let bez jakéhokoli ohledu na rozdíly mezi slohovým charakterem domu a novými dveřmi. Vstupní dveře družstva MONTÁŽ byly natolik pseudo-neslohové, že i přes poměrně bytelné provedení neměly památkové orgány zájem na jejich dalším šíření.¹⁸ Výměny původních, popřípadě jiných starších otvorových prvků, se zatím netýkají takovou měrou oken, ale dají se očekávat, jakmile se rozběhne komplexní modernizace bytového fondu.¹⁹

Každá ucelená fronta domovního bloku tvořila (po polovině osmdesátých, v devadesátých letech i po roce 1900) samostatný celek, ukončený na obou stranách uzavírajícími prvky – arkýřem, skoseným nárožím s atikou a štítem, vížkou apod. Řada domů po úpravách a změnách postrádá původní architektonický výraz, čímž vzniká bezvýrazná hladká nečleněná plocha stěny.

Po předchozím výkladu bude vhodné uvážit možnosti a způsob přístupu orgánů památkové péče k jmenovanému celku: především to, že jeho hodnoty nedostačují k prohlášení památ-

Dům čp. 470/XIII, Ruská 6, „Věrné naše milování“, před odstraněním balkónu

Dům čp. 470/XIII, Ruská 6, po odstranění balkónu

kovou rezervací. Jako památkové objekty jsou ve Vršovicích chráněny tvrz, kostely sv. Mikuláše a sv. Václava, stará fara na Vršovickém náměstí za kostelem, usedlost Jitřenka v Leninhradské ulici a někdejší městská spořitelna na Vršovickém náměstí. Z toho plyne, že v horní části Vršovic se památková ochrana vůbec neuplatňuje. Avšak i na tomto území jsou hodnotné jak jednotlivé budovy, tak i soubory, nahlížíme-li na ně i z hlediska jejich širších urbanistických vztahů. Ve vysoce převažující většině jde pouze o hodnoty celkové konfigurace objektu, nebo souboru, o hodnoty soustředěné do fasád, popřípadě zádveří (vestibulu), uplatňující se i v detailu, o uměleckořemeslné, nebo prosté řemeslné výrobky na schodištích a jiných společných prostorech (interiéry bytů bývají řešeny prostě, někde jsou prefabrikované

Vršovická radnice čp. 120/XIII v dominantním postavení nad Vršovickým náměstím

štukatury, katedrální okna apod.). Vnitřní utváření mívá sériový charakter daný propracovaným, účelným a poměrně jednoduchým schématem dispozičního řešení. Jako základní rys ochranného režimu vybraných budov a souborů by proto mělo být uchování rázu prostředí určovaného těmito objekty. To je ostatně v souladu s rázem stavební produkce přelomu století, jež se obrací navenek, a vnitřní, soukromé prostory řeší (podobně jako dvorní průčelí) jednoduše a účelně.

Za hodnotné soubory na území horní části Vršovic lze považovat partie, jako je Estonská ulice spolu s křižovatkou s Kodaňskou ulicí, severní strana Kodaňské mezi Estonskou a Slovinskou ulicí, jižní strana Ruské od jejího začátku po Finskou ulici, též blok v ulici 28. pluku mezi Tolstého ulicí a Roháčovými kasárnami. Jmenované soubory dotvářejí jejich prostředí, jako chodník, stromořadí apod. Vedle toho považujeme za vhodné chránit vybrané budovy jako nemovité kulturní památky ve smyslu ustanovení zákona č. 20/87 Sb. o státní památkové péči: administrativní budovu čp. 120/XIII, Moskevská 21 a obytné domy čp. 61/XIII, Kodaňská 43–45, 262 a 307, Slovinská 1, 3, Moskevská 57. Při archívním průzkumu bylo sice prokázáno autorství Osvalda Polívky v případě několika domů v Ruské a Kodaňské ulici, jde však o tuctové stavby uprostřed bloku; zajímavé průčelí domu čp. 444/XIII, Kodaňská 11, je degradováno necitlivou nástavbou horního patra a výměnou vstupních dveří za výrobek družstva MONTÁŽ.

Dům čp. 473/XIII, Ruská 8, „Kde domov můj“, průčelí degradováno výměnou vstupních dveří za celokovové

Dům čp. 61/XIII, Kodaňská 43–45 je velký nájemní dům z let 1911–1912, jehož plány jsou podepsány Antonínem Belladou. Na rozdíl od jiných vršovických činžáků má vedle hodnotného průčelí též zajímavé dispoziční řešení interiérů. Nesymetrické průčelí je členěno různými strukturami povrchu a oživeno arkýři a balkóny hranolových a konvexně vypjatých tvarů. Nápaditá dispozice interiérů je v obytné části navržena jako čtyřtrakt se dvěma schodišti po stranách (proto má dům s jedním popisným číslem dvě čísla orientační). Dochovaný detail

Dům čp. 262/XIII, Moskevská 57, východní průčelí

řemeslného charakteru je vhodně vybrán a precizně proveden. Závažným narušením celkového velmi příznivého obrazu objektu jsou zásahy do jeho přízemí, a to jak dispoziční, spočívající v úpravě někdejších spolkových místností, restaurace a biografu na tiskárnu, jež probíhala od třicátých let, tak i do vnějšího vzhledu – úprava okenní stěny tiskárny a výměna obojích vstupních dveří v posledních deseti letech za výrobky družstva MONTÁŽ, jež svým dekorativním pojetím zcela protiřečí slohovému rázu objektu.²⁰

Budova čp. 120/XIII, Moskevská 21 – vršovická radnice, vznikla z obytného stavení někdejší Rangheriho usedlosti z roku 1842, rozšířeného roku 1874 podle plánů stavitele Veselého. V roce 1899 byla budova upravena do dnešní podoby podle požadavků vršovické obce pro účely radnice.²¹ Interiéry doznaly dílčích změn při různých úpravách pro úřadovny a reprezentační místnosti. Dvojpatrová stavba, jejíž hlavní průčelí je obráceno k jihu a vrcholí třemi štíty a oplechovanou vížkou nad jeho středem, se podstatně uplatňuje i v dálkových pohledech. Její uchování v odpovídajícím stavu a podobě lze považovat za potřebné pro udržení urbanistických vazeb historického centra Vršovic s památkovými objekty kostela, fary a Balšánkovy spořitelny.

Čp. 262, 307 (Moskevská 57/Slovinská 1–3), dva velké pětipatrové obytné domy, pohledově ovládající spodní část náměstí Svatopluka Čecha pod kostelem sv. Václava, jsou zvláště hodnotným příkladem architektury mezi klasicizující pozdní secesí a individualistickou modernou. Postavila je v letech 1911–1913 stavební firma Václava Čápa, který podepisoval i plány pro stavební řízení. Přízemí a mezanin domu čp. 262 sloužily v meziválečné době pro Waldesovo muzeum; prostory byly v pozdější době adaptovány též pro nakladatelskou firmu a knihkupectví. Interiéry domů, jakkoli jejich dispozice neoplývá novinkami řešení, se vyznačují vytříbeným uměleckořemeslným detailem. Vzhledem k tomu, že při jejich užívání může docházet k poškozování, ne-li přímo k odcizování jednotlivých prvků, bylo by vhodné chránit oba domy.

I když se toto pojednání nevěnuje ani celé jedné čtvrti Prahy, je vidno, že v okrajových částech se najdou zajímavé partie, při jejichž studiu se lze dobrat zajímavých poznatků. Na závěr citujme jako motto z textu na přebalu knihy R. Šváchy o pražské architektuře první poloviny 20. století: „Architektura, která utváří životní prostředí pražského velkoměsta v jeho dnešní rozloze, není architekturou skvělých gotických, či barokních památek soustředěných v centru Prahy, nýbrž architekturou činžáků, rodinných vilek, obchodních domů, bank, hotelů, škol a továren, zbudovaných vesměs od poslední třetiny devatenáctého století po naše časy...“.²²

POZNÁMKY

¹ Obdobných menších souborů je v Praze více, jako například část Nuslí pod radnicí a pod Vyšehradem, část Dejvic jižně od nádraží, nebo Holešovice mezi Dělnickou ulicí a Uranii, rozšíření Karlína s Lyčkovým náměstím. Jejich společným rysem je to, že se neuplatňují výrazně v panorámatu pražské památkové rezervace (kromě dolních Nuslí) a nelze tedy počítat se zapojením těchto území do ochranného pásma rezervace, jako tomu je v případě Vinohrad, Žižkova, Smíchova, či Bubenče.

² Historické zprávy o Vršovcích začínají k roku 1028 připomínkou kaple sv. Maří Magdalény z vyšehradského kapitulního archivu, ale není vyloučena záměna se stejnojmennou obcí na Lounsku. K roku 1088 jsou Vršovice

- zmiňovány v zakládací listině vyšehradského kostela, dále 1130; další zprávy viz též Šplíchal, B.: Paměti obce Vršovic, Praha 1902.
- ³ Zákonem č. 114 ze 6. února 1920 byly k Praze připojeny spolu se Záběhlicemi jako její třináctá čtvrť a jako Praha 13 vydržely do roku 1960. Novým územním členěním Prahy a celé ČSSR se staly součástí Prahy 10.
 - ⁴ O jejich četnosti svědčí prameny od 14. do 17. století s tím, že se jména dala stěží připisovat konkrétním lokalitám (Sunperk, Vinea supra Vrsovicz). Třicetiletá válka, úbytek obyvatelstva, dovoz levného vína a navíc i přírodní kalamity silně omezily pěstování vinné révy v Čechách a vzaly údolí Vinného potoka a Vinohradům původ jejich jmen.
 - ⁵ Jako informativní vodítko pro nově zastavované části může posloužit i sled udělování popisných čísel. Ve Vršovcích byla popisná čísla okolo 300 přidělována brzy po roce 1880, okolo 350–375 po roce 1890, nad 400 před rokem 1900, nad 430 v letech 1902–1903. Následují čp. 470–490 v letech 1904–1905, 520–570 v letech 1907 až 1908, do 610 před rokem 1910, poslední popisná čísla okolo 650 těsně před vypuknutím války. Tyto údaje ovšem neznamenají rok zahájení stavby; mnohé pozemky před svým zastavěním měnily majitele. V hustotě přidělování popisných čísel se projevuje zájem o pozemky, což je průkazným obrazem stavebního ruchu v pražské oblasti.
 - ⁶ Na plánech z jednotlivých desetiletí je vidět postup vyměřování zástavby horní části Vršovic včetně pokračující hraniční ulice.
 - ⁷ Zelinka, T. Č.: Pražská předměstí. Život za pražskou hradební zdí, Praha 1955.
 - ⁸ Viz Šplíchal, B.: o. c. 1902
 - ⁹ Obdobné závěry týkající se Vinohrad publikoval autor v příspěvku: Noll, J.: Památková problematika sídlištních celků druhé poloviny 19. a počátku 20. století v Praze, in: Staletá Praha XIII, Praha 1983, s. 20, pozn. 3. Co se týče možnosti nalézt další prameny, je v Praze situace ztížena tím, že většina archivů stavebního odboru, pražského magistrátu zanikla při požáru Staroměstské radnice v květnových dnech roku 1945.
 - ¹⁰ To je případ Vídně a jiných rakouských měst, i některých měst na Moravě. V Brně byl Špi berk za druhé napoleonské okupace roku 1809 rozbitím hradeb, zničením zbrojnice a zasypaním studně zbaven posádky zemské pevnosti, roku 1820 byl erárem odevzdán civilním úřadům, 1831 byla stržena vnější městská hradba a v prostoru parkánu a glacis se postupně objevovaly novostavby. Roku 1839 bylo v těsné blízkosti hradeb postaveno nádraží a založena rozlehlá třída. V padesátých a hlavně v šedesátých letech byla postupně bořena většina zbývajících opevňovacích staveb. V roce 1863 byl schválen regulační plán pod vlivem probíhající přestavby Vídně s její okružní třídou.
 - ¹¹ Viz Poche, E.: Zmizelá Praha 5. Opevnění, Vltava a ztráty na památkách 1945, Praha, V. Poláček 1948, s. 30–35.
 - ¹² František Křížík z Florence přes Karlín do Libně, smíchovský starosta Hlaváček od Anděla do Košíř.
 - ¹³ Za Rakouska-Uherska nemohlo dojít ke spojení pražské aglomerace v administrativní celek hlavně z důvodů národně politických. Připojením převážně českých obcí pražské oblasti do svazku zemského hlavního města by se silně podtrhl jeho český ráz. Kromě toho se zastupitelstva předměstských obcí bránila spojení s Prahou podle své omezené lokální politiky, v obavě před zvýšením daní apod., viz Holec, Frant.: Zápas o Velkou Prahu; in: Pražský sborník historický 1969–1970, ss. 117–136, zvl. ss. 124 nn, 130 nn. K politice české buržoazie v druhé polovině 19. století obecně viz Urban, Otto: Česká společnost 1848–1918, Praha 1982.
 - ¹⁴ Pozoruhodná je rychlost stavby nájemního domu. Běžný činžák čp. 115/XIII: stavební povolení 27. 4. 1911, kolaudace 5. 2. 1912; velký dům čp. 307/XIII: stavební povolení 27. 6. 1912, kolaudace 16. 4. 1913 – to vše s plným cihlovým zdívem a klasicou technologií s velkým podílem ruční práce.
 - ¹⁵ Došlo při ní k trasování souběžné ulice ve svahu, dnešní Krymské. Plán rekonstruuje stav podle stabilního katastru k roku 1840 zachycuje nepravidelnou zástavbu podél silnice a dvůr se zahradou, zřejmě část Šaf-ránky.
 - ¹⁶ Ještě v devadesátých letech se volná vnitřní část bloku v dnešní Holandské ulici mezi čp. 149–359 na plánu Vršovic uvádí jako zahrada Ranghierka.
 - ¹⁷ Udávají charakter některých typických částí Vinohrad (např. Polská, Šmilovského ulice, U Zvonařky apod.) partií v Bubenči, Holešovicích, na Smíchově, v Nuslích i na Žižkově.

- ¹⁸ Stavebně výrobní družstvo MONTÁŽ začalo ve druhé polovině sedmdesátých let nahrazovat vstupní dveře svými výrobky, s nimiž se lze setkat ve všech částech Prahy v naprosto neočekávaných souvislostech. Jsou to dveře s ocelovým rámem z dutých tenkostěnných (Jäckelových) profilů, opatřeným pláštěm z vodovzdorné překližky, na něž jsou aplikovány různé výzdobné prvky převzaté z původních dveří (spíše podle nich jen napodobené). Přes poměrně slušné provedení nedodržují tyto výrobky proporční vztahy užívané u jejich vzorů, takže jejich náhražkovitost je snadno rozpoznatelná. Navíc družstvo MONTÁŽ usilovalo o uznání svých výrobků za uměleckořemeslná díla s příslušnou kalkulací a dveře vycházely značně draho (až ke 30 tis. Kčs). Výrobce počítal s výrobou ve velkém, takže za příznivých podmínek by za několik let nebyly v Praze jiné vstupní dveře. Ke kladům výrobků družstva MONTÁŽ je nutno přičíst poměrně dobré a bytelné provedení a vlastní výrobu mosazných klik a štitků několika vzorů (ty však byly většinou rychle odcizeny, takže dnes jsou na dveřích stejně jako jinde kliky hliníkové nebo bakelitové).
- ¹⁹ Při komplexní obnově bytového fondu se vyměňují starší okna (většinou z tvrdého dřeva a subtilnějšího provedení) za okna borová nebo modřínová, u nichž se nepříznivě uplatňuje šířka rámu a plochý široký poutec. Není vyloučeno ani to, že dodavatel pro zjednodušení práce změnil tvar oken z klenutých na pravoúhlá (jako např. v Brně, Jaselská ulice). Vedle obnovených domů na Vinohradech (blok Londýnská-Záhřebská-Belgická-Bruselská) lze poukázat na citovanou práci Stavebního podniku města Brna v Jaselské ulici v Brně, kde při proudové rekonstrukci dochází i k výměnám některých vstupních dveří za celokovové.
- ²⁰ V případě domu čp. 61/XIII lze poukázat na slohovou blízkost některých detailů dílu Bohumila Hypšmana. Plány jsou označeny a podepsány Antonínem Belladou.
- ²¹ Průčelí je svým slohovým výrazem blízké stavbám Antonína Turka, městského inženýra vinohradského.
- ²² Tímto si dovoluujeme opravit údaje v knize Šváchy, R.: *Od moderny k funkcionalismu*, Praha 1985, s. 522, a to: domy čp. 262, 307/XIII jsou součástí Slovinské ulice. Dům čp. 262, Moskevská 57/Slovinská 1 byl postaven firmou Václava Čápa pro Kristinu Beránkovou, plány schváleny 22. 9. 1911; čp. 307, Slovinská 3 postavila rovněž firma V. Čápa pro K. Beránkovou, plány předloženy 12. 6. 1912, povolení 27. 6. 1912, kolaudace 16. 4. 1913; údaje čerpány z plánů na odboru výstavby ONV Praha 10. Údaj v citované publikaci (rok 1919) se vztahuje ke zřízení Waldesova muzea v přízemí a mezaninu budovy se separátním vstupem z náměstí Svatopluka Čecha (Slovinská 1), zatímco vchod do obytné části domu je z Moskevské třídy.